

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-1-9>**Лукашов Олександр Олександрович,**

кандидат економічних наук,

докторант кафедри практичної психології та соціальної роботи,

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,

вулиця Іоанна Павла II, 17, Київ, 01042, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0485-5128>

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ВЕКТОРІ ЇЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Анотація. У статті розкрито особливості соціальної відповідальності особистості у векторі її соціальної поведінки. Визначаються основні аспекти проблеми дослідження соціальної відповідальності як якісної характеристики особистості та наводяться результати теоретичного огляду підходів до розуміння феномена соціальної відповідальності як основних методологічних положень, що визначили напрям його вивчення. Уточнюється теоретико-методологічна основа для практичного дослідження соціальної відповідальності суб'єкта професійної діяльності соціономічного профілю. Наводяться результати емпіричного дослідження соціальної відповідальності особистості за такими параметрами, як: готовність приймати на себе відповідальність за зміни в особистості партнера по спілкуванню та міра відповідальності за ці зміни. Розглядається проблема соціальної відповідальності у сучасних умовах, де збільшилася кількість ситуацій, за яких над людиною, крім власної совісті, немає іншого контролю, і лише відповідальність є фундаментом внутрішньої мотивації та соціальної поведінки особистості. Структурний зміст соціальної відповідальності представляє взаємозв'язок трьох компонентів.

Ціннісно-нормативний компонент включає мотиваційний параметр, що відображає прагнення особистості до діяльності, спрямованої на соціально значущий результат, на переважання внутрішньої мотивації, пов'язаної з цінністю професії. Афективно-емпатійний компонент є здатністю зрозуміти себе і оточуючих. Наявність емоційного параметра свідчить про усвідомлене емоційне ставлення до власної поведінки, професійної діяльності.

Організаційно-комунікативний компонент представляє реалізацію відповідальності. Динамічний параметр заснований на тому, що особистість у своєму розвитку має пройти шлях від виконавця до суб'єкта діяльності. Регуляторний параметр полягає у схильності до інтернальності. Результативний передбачає націленість на предметний результат, здатність утримувати вибрану лінію поведінки.

Представлено структуру, зміст та експериментально перевірено методіку формування соціальної відповідальності особистості.

Ключові слова: особистість, соціальна відповідальність, соціальна поведінка, структура соціальної відповідальності.

Lukashov Oleksandr. Features of social responsibility of personality in the vector of his social behaviour

Abstract. The article reveals the peculiarities of social responsibility of an individual in the vector of his social behaviour. The main aspects of the problem of researching social responsibility as a qualitative characteristic of an individual are determined and the results of a theoretical review of approaches to understanding the phenomenon of social responsibility are given as the main methodological provisions that determined the direction of its study. The theoretical and methodological basis for the practical study of the social responsibility of the subject of professional activity of the socioeconomic profile is clarified. The results of an empirical study of the social responsibility of the individual according to the parameters are presented: willingness to take responsibility for changes in the personality of the communication partner and the degree of responsibility for these changes. The problem of social responsibility is considered in modern conditions, where the number of situations has increased, in which there is no other control over a person, apart from his own conscience, and only responsibility is the foundation of an individual's internal motivation and social behaviour. Effective involves the ability to maintain line of behaviour. The structural content of social responsibility represents the relationship of three components.

The value-normative component includes a motivational parameter that reflects the individual's desire for activities aimed at a socially significant result, the predominance of internal motivation related to the value of the profession. The affective-empathic component is the ability to understand oneself and others.

The organizational and communicative component represents the implementation of responsibility. The dynamic parameter is based on the fact that the personality must go from the performer to the subject of activity. The regulatory parameter consists in the inclination to internality. The structure, content and method of forming the social responsibility of the individual are experimentally tested.

Key words: *personality, social responsibility, social behaviour, structure of social responsibility.*

Вступ. Процеси демократизації та гуманізації сучасного суспільства артикулюють завдання вивчення особливостей життєдіяльності особистості в аспекті її соціальної відповідальності.

Проблема відповідальності нині стоїть як ніколи гостро, оскільки незмірно зросла роль окремої особистості у житті, розширилися її свобода й водночас залежність від соціального середовища. Побільшало ситуацій, у яких над людиною, крім власної совісті, немає іншого контролю. У цих умовах зростає значення правильної самооцінки, самоконтролю та повноти соціальної відповідальності особистості [1].

Матеріали та методи. Вивчення соціальної відповідальності у психологічній науці має значну історію та багатий зміст. Теоретичний огляд наявних підходів до розуміння відповідальності особистості дозволив виявити те загальне, що поєднує дослідників такого феномену [1–7].

По-перше, це значення відповідальності у психологічному змісті особистості. Так, відповідальність характеризують як сутнісну характеристику людини як особистості. Відповідальність розглядається також як інтегральна властивість особистості, що є її основою та визначає організацію та успішність її життєдіяльності. Для В. Франкла, як представника екзистенційної психології, відповідальність виступає однією із сутностей людського існування поряд з вибором та свободою.

По-друге, більшість дослідників сходяться також і в тому, що відповідальність – це характеристика особистості як суб'єкта, оскільки вона пов'язана із саморегуляцією та передбачає самостійну, добровільну активність особистості. Так, відповідальність розглядається, з одного боку, як суб'єктна визначеність форм та меж необхідності своєї активності, а з іншого – як суб'єктна реалізація цієї необхідності. У межах концепції усвідомленої само-

регуляції відповідальність пов'язується з діяльністю і розглядається як показник ефективності суб'єктної саморегуляції.

По-третє, у спробах багатьох дослідників визначити механізми роботи відповідальності простежується її соціальний аспект. Так, відповідальність пов'язується із соціальною (рольовою) функцією людини, яку вона приймає на себе, і яка, відповідно, має для неї певний сенс. Йдеться також про відповідальність особистості як схильність виконувати свої рольові функції, тобто дотримуватися у своїй поведінці прийнятих у цьому суспільстві соціальних норм.

У психологічному словнику категорія «відповідальність» у загальному вигляді трактується як контроль за активністю особистості з погляду її відповідності прийнятим нормам і правилам. При цьому контроль може мати як зовнішню форму (у вигляді вимог, наприклад, з боку суспільства, яке визначає ці норми та правила), так і внутрішню (як вимоги до себе з боку власне суб'єкта активності). Саме внутрішній контроль у цьому випадку й відбиває психологічний сенс поняття особистої відповідальності.

Відповідальність, прийнята людиною як основа її особистої моральної позиції, виступає як фундамент внутрішньої мотивації її поведінки та вчинків. Тільки вільна та відповідальна особистість може повноцінно реалізувати себе у соціальній поведінці і тим самим розкрити свій потенціал.

Соціальна відповідальність розглядається як інтегральна характеристика особистості, що визначає поведінку та організацію діяльності. Це здатність відповідати за себе, свій саморозвиток і саморуйнування, а також за конструктивні та деструктивні прояви активності іншої людини.

При цьому на емоційному рівні відповідальність за себе переживається як занепокоєння, тривога, що спонукає до самостійних

дій та аналізу їх наслідків. Відповідальність іншого переживається як занепокоєння, тривога, яка спонукає виступати ініціатором, стимулятором і контролером дій іншої людини, що у своєму поведінковому аспекті повинно мати межі, зумовлені компетентністю [5].

Питання формування соціальної відповідальності молоді стає актуальним в умовах вищої професійної освіти, що покликана формувати фахівців, які мають низку професійних компетенцій та несуть відповідальність за свою професійну діяльність. У зв'язку з цим наше дослідження було спрямоване на визначення структурного змісту соціальної відповідальності та апробацію методики формування соціальної відповідальності здобувачів вищої освіти соціономічного профілю навчання.

Мета статті – розкрити особливості соціальної відповідальності особистості у векторі її соціальної поведінки.

Результати. Незважаючи на наведені положення, які, безумовно, становлять методологічну основу вивчення феномену відповідальності, основна проблема стосується саме її практичного дослідження як якісної характеристики особистості. Така постановка питання викликає необхідність визначення змісту відповідальності особистості, тобто уточнення об'єкта, обсягу, інститутів та форм відповідальності. Ще одним важливим аспектом цієї проблеми є необхідність оцінки адекватності відповідальності, що, безумовно, передбачає визначення системи критеріїв як зовнішніх, так і внутрішніх.

Структурний зміст соціальної відповідальності представляє взаємозв'язок трьох компонентів.

Ціннісно-нормативний компонент включає мотиваційний параметр, що відображає прагнення особистості до діяльності, спрямованої на соціально значущий результат, на переважання внутрішньої мотивації, пов'язаної з цінністю професії. У професійній діяльності вона набуває своєї значущості (ціннісний параметр). Когнітивний параметр визначає як осмислення норм і вимог суспільства, так і самої якості «відповідальність», його стрижневої основи.

Афективно-емпатійний компонент є здатністю зрозуміти себе і оточуючих. Наявність емоційного параметра в такому компоненті говорить про усвідомлене емоційне ставлення до фактів та явищ навколишньої дійсності, до власної поведінки, у тому числі вибору професії. Вольова та діяльнісна сторона відповідальності проявляються у свідомому, цілеспрямованому подоланні труднощів та перешкод.

Організаційно-комунікативний компонент представляє реалізацію відповідальності. Критерієм повноти присвоєння особистістю відповідальності може бути узгодження необхідності з бажаннями та потребами. Динамічний параметр заснований на тому, що особистість у своєму розвитку має пройти шлях від простого виконавця до суб'єкта діяльності. Регуляторний параметр полягає у схильності до інтернальності. Результативний передбачає націленість на предметний результат, здатність утримувати вибрану лінію поведінки.

Виходячи з постулату, що відповідальність пов'язана з прийняттям та реалізацією певних норм і правил, нам видається найбільш перспективним розгляд відповідальності особистості насамперед з позицій її включеності до системи соціальних зв'язків та відносин, в якій ці норми та правила особистість засвоює та реалізує.

Прикладом можливості емпіричного вивчення відповідальності особистості як соціального суб'єкта є концепція соціальної відповідальності через конкретизацію соціальної ролі, а саме через конкретизацію соціальної ролі лідера молодіжного руху. Завдяки цьому вдається уточнити такі найважливіші аспекти відповідальності соціального суб'єкта, як об'єкти (зміст), можливі санкції (форми) та міру його соціальної відповідальності. При цьому пропонується розглядати соціальну відповідальність особистості як компетентність у її змісті та формах, а також як готовність особистості до ухвалення персональної позиції соціальної відповідальності.

Акцент на когнітивному аспекті соціальної відповідальності у цьому підході узгоджується з положенням про те, що суб'єкт від-

повідальності усвідомлює зміст і результати своєї соціальної ролі у вигляді інтеріоризації суспільних вимог і очікувань.

Атрибутивний аспект, своєю чергою, дозволяє визначити, якою мірою суб'єкт готовий до реалізації цієї ролі відповідно до цих вимог і якою мірою готовий за це відповідати.

Ці ідеї видаються досить продуктивними, що дозволило покласти їх в основу проведення дослідження.

Нагадаємо, що під роллю у соціальній психології розуміється «відповідний прийнятим нормам спосіб поведінки людей залежно від своїх статусу чи позиції у суспільстві, групи, у системі міжособистісних відносин» [7, с. 346].

Оскільки ролі можуть бути більш (офіційними або формальними) або менш (міжособистісні, стихійні) інституціоналізованими, отже, і норми поведінки матимуть різний ступінь соціальної заданості та визначеності.

Реалізація ролі передбачає активність особистості, яка може тією чи іншою мірою включати спілкування й взаємодію з іншими, але зрештою (в контексті свого результату) завжди носить глибоко соціальний характер.

У загальному вигляді під соціальною відповідальністю розуміють відповідальність соціального суб'єкта за ті психологічні та соціально-психологічні новоутворення, які формуються і виявляються внаслідок його активної включеності до системи соціальних зв'язків.

Розглядаючи відповідальність особистості в контексті міжособистісних відносин, головною відмінною ознакою соціальної відповідальності особистості вважають не стільки відповідальність «перед кимосьь», скільки відповідальність «за когосьь» як за своєрідний «продукт» своєї активності у міжособистісному спілкуванні та взаємодії.

Оскільки спілкування традиційно розглядається як складний, багатоплановий процес, що передбачає зміни у стані, поведінці та особистісно-сміслових утвореннях партнерів, то саме ці зміни й вважаються одним із результатів спілкування та, відповідно, потенційним об'єктом соціальної відповідальності кожного з учасників спілкування.

При цьому міра відповідальності партнерів один за одного визначатиметься ними відповідно до їхніх уявлень про міжособистісні ролі та очікування один від одного.

Актуальним видається вивчення соціальної відповідальності у тих сферах життєдіяльності особистості, які мають для неї найбільшу значущість: сімейної, міжособистісної, професійної.

Стосовно професійної сфери зазначається, що діяльність регулюється як правовими (формальними) нормами, так і тими, які специфічні цьому виду діяльності.

Однією з професій, що реалізується у системі «людина-людина», є професія психолога. Вона належить до розряду найскладніших, оскільки її зміст і відповідно функції професіонала визначаються широким спектром завдань, які постають перед психологічними службами.

Діяльність будь-якого фахівця супроводжується процесом спілкування, а для спеціаліста-психолога спілкування виступає основним засобом його діяльності. Саме тому соціальна відповідальність психолога розглядається як основа його професійної відповідальності.

Проведене дослідження соціальної відповідальності майбутніх психологів на різних етапах професіоналізації. Обсяг загальної вибірки респондентів становив 448 осіб, з них 328 осіб – студенти-психологи старших курсів, 120 осіб – психологи-професіонали зі стажем роботи 5 років і більше.

У дослідженні було застосовано опитувальник, що дозволив виявити характер атрибуції респондентів щодо можливих змін у партнера по спілкуванню за такими двома параметрами, як: готовність приписувати собі причини змін у тих чи інших аспектах його особистості (в емоційному стані, у його ставленні до себе і до людей, у його поведінці) і міра своєї участі, відповідальності за ці зміни. Як найімовірніших партнерів по спілкуванню спеціаліста-психолога було визначено дві категорії – клієнти та колеги.

Це дозволило виявити не лише особливості соціальної відповідальності у студентів-психологів та психологів-професіоналів, а й виявити

специфіку їхньої соціальної відповідальності щодо різних категорій партнерів по спілкуванню в контексті професійної діяльності.

У результаті статистичної обробки даних первинної діагностики було виявлено, що у групі студентів-психологів у ситуаціях спілкування з клієнтом найбільшу кількість виборів отримали такі об'єкти соціальної відповідальності, як «зміна його ставлення до себе після спілкування», «зміна його ставлення до людей після спілкування», «його поведінка після спілкування», а також «зміна його настрою» як під час, так і після спілкування.

Найбільший обсяг (міру) відповідальності студенти-психологи готові приймати за зміну у клієнта ставлення до себе після спілкування (59%).

Міра відповідальності студентів-психологів за інші вищезгадані об'єкти перебуває у діапазоні від 42% до 36%. У найменшому обсязі студенти-психологи готові відповідати за зміни фізичного стану клієнта під час та після спілкування (близько 6%).

Найбільшу кількість виборів у групі психологів-професіоналів у ситуаціях спілкування з клієнтом отримали ті ж самі об'єкти соціальної відповідальності, що й у студентів-психологів. Хоча за результатами статистичного порівняння за t-критерієм Стьюдента показники міри відповідальності за цими об'єктами не виявили значних відмінностей, проте міра відповідальності психологів-професіоналів за клієнта за цими показниками виявилася дещо нижчою (від 47% до 35%).

При цьому найбільший обсяг (47%) також стосується відповідальності за зміни ставлення клієнта до самого себе після спілкування. Найменший обсяг відповідальності психологів-фахівці готові нести, як і студенти-психологи, за зміни фізичного стану клієнта (7%).

У ситуаціях спілкування з колегою студенти-психологи більшою мірою готові відповідати за зміни у його настрої під час та після спілкування (51% та 42%), а також за його дії під час спілкування (34%).

Найменший обсяг соціальної відповідальності студенти-психологи готові нести за зміни фізичного стану колеги (3%).

Психологи-професіонали у ситуаціях спілкування з колегою насамперед готові нести відповідальність за ті самі зміни у його особистості, що і студенти-психологи. Однак у показниках обсягу відповідальності виявлено значні відмінності: порівняно зі студентами-психологами психологи-професіонали значно меншою мірою ($p < 0,05$) готові відповідати за зміни настрою колеги під час (29%) та після спілкування (17%), а також через його дії під час спілкування (24%). Так само, як і студенти-психологи, психологи-професіонали в найменшому обсязі готові нести відповідальність за зміну фізичного стану колеги (7%).

Аналіз значущих ($p < 0,05$) кореляцій показників міри відповідальності за різними аспектами змін особистості партнера показав, що у групі студентів-психологів заходи своєї відповідальності за клієнта та заходи своєї відповідальності за колегу пов'язані між собою більшою мірою, ніж у групі психологів-професіоналів.

Крім того, у психологів-професіоналів внутрішня інтегрованість показників заходів своєї відповідальності за клієнта, так само як і інтегрованість показників заходів своєї відповідальності за колегу виявилася вищою, ніж у студентів-психологів, що може свідчити про більшу усвідомленість професіоналами своєї соціальної відповідальності щодо різних категорій партнерів по спілкуванню.

У ситуаціях спілкування з клієнтом як психологи-професіонали, так і студенти-психологи готові насамперед брати на себе відповідальність за зміни в емоційному стані клієнта під час та після спілкування, за зміни ставлення клієнта до себе та за його дії після спілкування. При цьому міра відповідальності за це у психологів-професіоналів виявляється на порядок нижчою, ніж у студентів-психологів, що може свідчити як про більшу реалістичність позиції відповідальної особи у професіоналів, так і про їхню більшу готовність до суб'єктного ставлення до клієнта.

У ситуаціях спілкування з колегою психологи-професіонали та студенти психологи також готові насамперед бачити себе можливою причиною змін в емоційному стані

колеги під час та після спілкування, а також його дій під час спілкування. Міра відповідальності за це у психологів-професіоналів значно нижча порівняно зі студентами-психологами, у яких міра відповідальності за колегу відповідає мірі прийнятої ними відповідальності за клієнта.

Психологи-професіонали та студенти-психологи демонструють подібність у змісті своєї соціальної відповідальності щодо клієнта та колеги. При цьому студенти-психологи готові подібною мірою (від 43% до 62%) приймати на себе відповідальність як за клієнта, так і за колегу. Психологи-професіонали готові приймати відповідальність переважно за клієнта (до 41%), ніж за колегу (до 26%).

Загалом соціальну відповідальність психологів-професіоналів щодо різних категорій партнерів по спілкуванню слід вважати більш усвідомленою і реалістичною порівняно із соціальною відповідальністю студентів-психологів. Це узгоджується із твердженнями про те, що студенти зазвичай більше уваги приділяють розширенню своїх можливостей, тоді як працюючі фахівці спираються на наявні в них професійні можливості.

Формування соціальної відповідальності передбачає зовнішній вплив (стимулювання діяльності) та активізацію особистісного потенціалу.

Відповідно до цього було апробовано методику формування соціальної відповідальності у студентів та проведено експеримент з визначення її ефективності.

Методика формування соціальної відповідальності включає діагностичну, формувальну та корекційно-стимулюючу частини.

Реалізація методики передбачала проходження таких етапів: саморозуміння, прийняття себе, прийняття іншого, вибір та прогнозування діяльності, реалізація.

Діагностична частина побудована відповідно до розробленої структури соціальної відповідальності за принципом взаємоуточнення та взаємодоповнення.

Перевірка сформованості компонентів соціальної відповідальності проводилася за спеціально підібраними методиками.

Формувальна частина методики включала два блоки.

Перший блок націлений на усвідомлення студентами відповідальності та розкриття своїх можливостей у її реалізації. Формування усвідомлення прав конструктивної взаємодії передбачало використання завдань для самостійної роботи з двох напрямів:

- 1) формування відповідальності за себе;
- 2) формування відповідальності за іншого.

Другий блок методики спрямований на вирішення завдання формування умінь вибору оптимальної поведінки. Це завдання виконувалося через вирішення проблемних ситуацій. Подані рішення були діагностичним конструктом, що виявляє відповідальне ставлення до себе, ставлення до іншого і відстежує моменти «відходу» від відповідальності, що розцінювалися як небажання вникати у проблему і виявлялися у переказі ситуації або її вирішенні шляхом насильницьких засобів. Поряд із зазначеними проблемними ситуаціями робота велася і за тими, з якими студенти стикнулися в реальності під час проходження практики.

Особлива увага приділялася моментам прояву у студентів впевненості чи невпевненості у собі. Дослідження показують, що впевненість є детермінантою відповідальності та існують різні механізми реалізації відповідальної поведінки залежно від того, з якою формою впевненості пов'язана поведінка. Так, якщо відповідальність пов'язана з упевненістю, яка ґрунтується на зовнішній похвалі, соціальному схваленні та підтримці, то у разі зміни ситуації, коли зникають зовнішні опори, поведінка особистості може стати реактивною, безвідповідальною. Якщо ж відповідальність пов'язана з упевненістю як особистісною характеристикою, що виявляється незалежно від наявності-відсутності соціального схвалення, підтримки, то навіть за несприятливої для особистості та її діяльності ситуації очікується відповідальна реалізація поведінки.

Для формування впевненості у собі студентам пропонувалася робота із ситуаціями, що викликають труднощі.

Особливе місце у формуванні впевненості відіграє використання рольових ігор. Вони являють собою певну репетицію поведінки, рольове відтворення життєвих ситуацій, що зазвичай починається з нескладних ситуацій, актуальних для більшості студентів, наприклад, персональної розмови з людиною тощо. Поступово студенти підходять до програмування більш складних ситуацій.

Корекційно-стимулююча частина методики дозволяла оцінити можливість та ефективність соціально-психологічних впливів та, будучи важливою частиною управління навчально-виховним процесом, здійснювалася через:

– метод «контракту» – зобов'язання студента щодо виконання плану самостійної роботи з дисципліни, що вивчається. Одночасно це дозволяло сприяти розвитку відповідальності та виконувало функцію контролю за її реалізацією та проявом згідно з розробленими критеріями. Контракт передбачав вибір складності майбутньої роботи, обсяг, терміни її завершення;

– бально-рейтингову систему оцінки діяльності студента. Ця система виконувала дві функції: по-перше, засоби та управління навчальним процесом; по-друге, системи контролю.

До управління навчальним процесом допускалися самі студенти, коригуючи цей процес ізсередини, відповідно до індивідуальних можливостей та бажань.

Висновки. Отже, за допомогою бально-рейтингової системи та методу «контракту» забезпечувалися умови формування соціальної відповідальності, надавалася свобода вибору, знання його наслідків, забезпечувалася співучасть в управлінні, виключалася надмірна опіка та жорсткий контроль. Контроль відігравав роль взаємного, узгодженого стилю спільної роботи з постійним уточненням методів та засобів досягнення мети.

Формування соціальної відповідальності студентів виявилось у підвищенні відповідальності у навчальній діяльності за трьома

критеріями: обов'язковість у виконанні наміченого (здавання роботи у строк); доведення розпочатої справи до кінця (виконання роботи в повному обсязі, згідно із заявленим рівнем складності), забезпечення якісного виконання діяльності.

Група студентів, які здали роботу у строк, у повному обсязі, з гарною якістю, на третьому курсі становила 23%, на четвертому – 78%.

В експериментальній групі відбулися статистично достовірні зміни щодо всіх гармонійних параметрів відповідальності. Статистично достовірні відмінності виявлено і за загальним сумарним показником відповідальності до і після експерименту. В експериментальній групі він становив 296 балів, у контрольній – 249 балів, що становить 75% та 65% від діапазону шкали відповідно.

Достовірне зниження за показником «ставлення до труднощів» в експериментальній групі свідчить про те, що студенти почали звертати менше уваги на обставини, що перешкоджають реалізації відповідальних справ.

В експериментальній групі відбулося достовірне зниження показника заперечення активності, зростання інтернальності та значущості як життєвих сфер, так і термінальних цінностей.

Під час дослідження було визначено структурний зміст соціальної відповідальності, впроваджено методику формування соціальної відповідальності, що реалізується за трьома напрямками: діагностичним, формувальним та корекційно-стимулюючим. Після закінчення експерименту ефективність методики виявилася у зміні індивідуальних особливостей, що характеризують сформованість компонентів соціальної відповідальності.

Подальші наукові дослідження можуть полягати у більш ґрунтовному вивченні умов розвитку компонентного наповнення феномену соціальної відповідальності особистості як фундаменту для її розвитку та повноцінного функціонування, зокрема у кризових умовах сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Гришук В. К. Соціальна відповідальність. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 152 с.
2. Корчевна Л., Новіков В., Домницька В., Жогло В. Аналіз розвитку систем управління соціальною відповідальністю бізнесу підприємства та проблеми їх упровадження в Україні. *Стандартизація, сертифікація, якість*. 2009. № 3. С. 50–53.
3. Полякова О. М., Кас П. Ю. Особливості формування і розвитку соціальної відповідальності підприємств в Україні. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. № 32. С. 284–289.
4. Царик І. М. Міжнародний досвід регулювання соціальної відповідальності та перспективи його застосування в Україні. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. 2010. № 2(6). С. 182–188.
5. Швець Л.І. Витрати соціально відповідальної діяльності. *Вісник ЖДТУ*. 2011. № 2 (56). С. 163–168.
6. Новікова О.Ф., Дейч М.Є., Панькова О.В. та ін. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки) : монографія. НАН України. Донецьк, 2013. 250 с.
7. Колот А. Соціальна відповідальність людини як чинник стійкої соціальної динаміки: теоретичні засади. *Україна: аспекти праці*. 2011. № 3. С. 6.

References:

1. Hryshchuk, V. K. (2012). *Sotsialna vidpovidalnist [Social responsibility]*. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 152 p. [in Ukrainian].
2. Korchevna, L., Novikov, V., Domnytska, V., & Zhohlo, V. (2009). Analiz rozvytku system upravlinnia sotsialnoiu vidpovidalnistiu biznesu pidpriemstva ta problemy yikh uprovadzhennia v Ukraini [Analysis of the development of enterprise social responsibility management systems and the problems of their implementation in Ukraine]. *Standartyzatsiia, sertyfikatsiia, yakist, 3*, pp. 50–53 [in Ukrainian].
3. Poliakova, O.M., & Kas P.Iu. (2010). Osoblyvosti formuvannia i rozvytku sotsialnoi vidpovidalnosti pidpriemstv v Ukraini [Peculiarities of formation and development of social responsibility of enterprises in Ukraine]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, 32*, pp. 284–289 [in Ukrainian].
4. Tsaryk, I.M. (2010). Mizhnarodnyi dosvid rehuliuвання sotsialnoi vidpovidalnosti ta perspektyvy yoho zastosuvannia v Ukraini [International experience of regulation of social responsibility and prospects of its application in Ukraine]. *Naukovyi visnyk ChDIEU, 2 (6)*, pp. 182–188 [in Ukrainian].
5. Shvets, L.I. (2011). Vytraty sotsialno vidpovidalnoi diialnosti [Costs of socially responsible activities]. *Visnyk ZhDTU, 2 (56)*, pp. 163–168 [in Ukrainian].
6. Novikova, O.F., Deich, M.Ie., Pankova, O.V. (2013). *Diahnostyka stanu ta perspektyv rozvytku sotsialnoi vidpovidalnosti v Ukraini (ekspertni otsinky) [Diagnostics of the state and prospects for the development of social responsibility in Ukraine (expert assessments)]*. NAN Ukrainy. Donetsk, 2013. 250 s. [in Ukrainian].
7. Kolot, A. (2011). Sotsialna vidpovidalnist liudyny yak chynnyk stiikoi sotsialnoi dynamiky: teoretychni zasady [Human social responsibility as a factor of sustainable social dynamics: theoretical foundations]. *Ukraina: aspekty pratsi, 3*, pp. 6 [in Ukrainian].